

Tor Nørretranders som skrivit en kulturbok om hjärnan, Märk världen, har nu utkommit med en uppföljare som behandlar kosmos. Av denna är recensenten Svante Folin inte lika imponerad.

Den franske mandarinen Paul Valéry gjorde en gång reflexionen att: "Hjärnan är det ställe där Universum sticker och nyper sig självt för att försäkra sig om sin egen existens – människan tänker, säger det, alltså existerar jag."

Saklitteratur

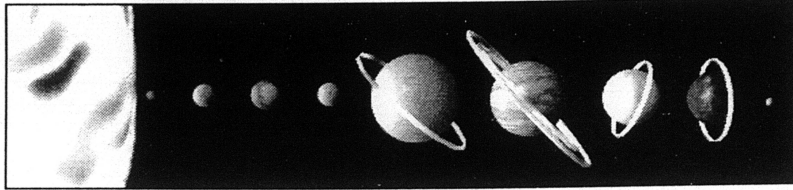
Tor Nørretranders
Världen växer
Bonnier Alba, 1995

Den danske vetenskapsjournalisten Tor Nørretranders gav 1991 ut en tjock kulturbok om hjärnan, Märk världen, som på ett utmärkt och stimulerande sätt redogjorde för olika omskakande rögn inom de senare decenniernas hjärnforskning. Den anbefalles varmt.

Bättre böcker finns

Nu har turen kommit till kosmos med den betydligt tunnare *Världen växer*. Författaren har inte lyckats upprepa den tidigare succén. Det finns hundratals populärvetenskapliga böcker i ämnet som är lika bra eller bättre. Multidoktorn Sven Öman, som hävdar att populärvetenskap är ett själv motsägande begrepp och att genren bara inbillar de färukliga att de begriper något som de

Vilseledande om kosmos

Space - the final frontier. Ju mer universum tycks bli begripligt desto meningslösare verkar det, har nobelpristagaren Stephen Weinberg påpekat.

inte begriper, har gått till hätskt angrepp mot Nørretranders och anklagar honom för att kolportera abrakadabra.

För den som inte är väl bevandrad i kvantmekanik och avancerad matematik återstår bara mer eller mindre vilseledande metaforer. Vi får på några sidor veta att universum är som en ballong, en gummisnodd, en (hyperinflaterad) grapefrukt, en sadel, platt som en pannkaka, ett såplödder – av någon anledning dock inte som en påse.

Smakprov

Följande är ett representativt smakprov: "...Om det inte bara finns massor av ingenting i ett universum utan blir ständigt mer ingenting därför att detta universum utvidgar sig, måste det inte då uppstå nya universa som blåser upp sig in i ett stycke ingenting i ett annat universum som i sin tur bär uppkomsten av ännu ett universum i sig?"

Nørretranders upprepar med påtaglig förtjusning att, eftersom summan av positiv och negativ energi är 0,000, bevisas därmed

att världen är ingenting. Klart som korvspad. Om detta nu är det verkliga förhållandet, är världen uppenbarligen inte bara konstigare än vi föreställer oss utan konstigare än vad vi kan föreställa oss.

Frontlinjer

Fysikens två expanderande frontlinjer, den ena mot det oändligt stora – kosmologin – den andra mot det oändligt lilla – partikelfysiken, tycks ständigt röra sig mot ett tillstånd där det blir alltmer oklart vad det är man försöker ta reda på. Vad skulle det innebära att veta exakt hur universum uppstod eller till slut finna den mest elementära elementarpartikeln? Den frenetiska jakten mot vetandets yttersta gränser tycks ha nått en intellektuell point of diminishing returns.

Nobelpristagaren Stephen Weinberg har noterat problemet: "Ju mer universum tycks bli begripligt desto meningslösare verkar det." Människans hjärna är en produkt av naturligt urval, den är konstruerad av gener för att underlätta transporten av ko-

pior av samma gener till nästa generation. Den är definitivt inte gjord för att begripa slumpkautiska fluktuationer som gör att någonting finns i ingenting, om så nu är fallet.

Våra hjärnor har sin egen inbyggda kunskapsteori som varit funktionell för att bedriva jakt på makroskopiska savannobjekt och intrigera kring lägerelden, inte för probabilistisk kausalitet. Vad vi med fysikens framsteg vinner i logisk stringens förlorar vi ohjälpligt i psykologisk meningsfullhet.

De nya teorierna våldför sig på våra inneboende axiom och trotsar det så kallade förnuftet. Detta är naturligtvis ingen invändning i sig, eftersom det sunda bondförståndet säger att jorden är platt, att solen går upp och ner, att viljan är fri och mycket annat nonsens.

Till skillnad från Sven Öman anser jag inte att populärvetenskap är omöjlig – det går alldeles utmärkt att skriva om till exempel arkeologi, geologi och till och med genetik, så att intellektuellt kapabla och flitiga amatörer kan bilda sig en hyfsad upp-

fattning i ämnet. Målsättningen kan rimligen inte vara att förklara Cantors Ueber unendliche lineare Punktmannichfaltigkeiten för kreaturer.

Det har alltid förväntat mig att den bildningstörstande allmänheten har ett så stort behov av böcker om stora smällar och svarta hål. Stephen Hawkins A Brief History of Time har sålts i svindlande upplagor till en andäktigt publik, som inte bryr sig om att de blir svindlade bara de får uppleva svindel. Något motsvarande intresse för biologisk och för människan betydligt relevanta kunskap existerar inte.

Det är ingen slump att mycket av den fysiska populärvetenskapen i bokhandeln återfinns under rubriken New Age. Det är heller ingen tillfällighet att fysiken varit århundradets främsta kläckningsmaskin för idealism och metodologism, under det att biologin har förblivit ståndaktigt materialistisk.

För dem som jagar ett religionssubstitut har Niels Bohrs "Köpenhamnstolkning" (1927) omstrålats av en speciell nimbus. Dess magiska nyckelbegrepp var "komplementaritet", det vill säga att en tydlig verklighetsbeskrivning var principiellt omöjlig. Till sammans med Heisenbergs osäkerhetsrelation anger denna tolkning de yttersta gränserna för en möjlig verklighetsbeskrivning. Tro det, att allsköns shamaner och charlataner vädrade morgonluft!

Mitt pedagogiska tips är alltså – Ge era kosmologiska vändor en paus och gå och köp en bok av geniala, biologiska populärvetenskapare som till exempel R Dawkins och D Denett! Er jordiska horisont kommer att vidgas märkbart.

SVANTE FOLIN

Konsten att tala konstigt

Kring Dramatens lysande föreställning av Witold Gombrowicz pjäs *Vigseln* och teaterspråkets traditioner, reflekterar Peter Elmlund.

Man talar konstigt på den svenska teatern. I princip måste man givetvis göra det, annars vore det ingen teater, men i vårt land talar man konstigt på ett konstigt sätt. Så har det varit, tror jag, ända sedan den fria teaterns plågsamma tältförsök på 70-talet. Eller började det redan med 60-talets uppslående tv-dramatik? Jag minns inte. Kan inte avgöra frågan här och nu.

Om teater

Rent tekniskt har det falska tonfallet att göra med traditionen att försöka närma sig det verkliga talet så mycket som möjligt. Historiskt kan denna spåras till 1800-talets naturalism och faktum är att den framtida teater Emilé Zola förutspår i klippboken "Le Naturalisme au Théâtre" från 1881 är en perfekt beskrivning av den nuvarande svenska teatern.

Som siare och identifikator av

utvecklingslinjer var Zola onekligen briljant, men lika imponerande var han inte som estetisk teoretiker. Han beskyllde sin tids teaterspråk för att vara konstlat och efterlyste fler skådespelare som i likhet med Geoffroy "talar på scenen som han talar hemma". Men det kan denne omöjliga ha gjort eftersom verkligt tal består av halva satser, uppbruten grammatik och situationsbundna antydningar.

Skriftspråk

Zola insåg inte att scenerspråket skiljer sig från talspråket på samma sätt som skriftspråket gör det. Såväl det naturalistiska teaterspråket som det teatrala måste betecknas som sceniska konventioner och som sådana har de båda sina respektive för- och nackdelar.

Problemet med att tala så verklighetsnära som svenska skådespelare gör i dag, är att en eller annan kort sekvens faktiskt låter "som hemma", varför publiken ställs inför två helt olika och ömsesidigt utslutande konventioner. Det skär sig då. Som i Rederiet.

Tekniken, som rätt använd har sitt berättigande, är ett överkursprojekt. Den kräver ypperliga skådespelare, kompetenta manusförfattare och en förfinad

publik – enklare människor föredrar ofta det teatrala. Därför är det minst sagt ironiskt att ambitionen att göra den svenska teatern mera folklig medverkat till att skapa dagens rösttradition.

Vigseln

När det gäller Witold Gombrowicz pjäs *Vigseln*, som nu hedras med en lysande föreställning på Dramatens lilla scen, behöver man emellertid inte oroa sig över denna problematik. För det första tillhör skådespelarna den yttersta eliten i landet och för det andra ingår konstigt tal som ett bärande element i själva pjäsen. Det representerar här det omoderna, det mystiska, förefaller det.

Säker kan man inte vara, ty Gombrowicz var inte själv helt på det klara med pjäsens innehåll. Hans författarmetod var mer intuitiv än systematisk. Istället för att stryka de där rolliga eller intressanta passagera i manuset som inte riktigt passar in i strukturen, strök han allt det andra. Alltså, Feed Your Darlings istället för Kill Your Darlings.

Sekularisering

Oaktat detta kan man säga att *Vigseln* problematiserar den totala sekulariseringen, den belä-

genhet den moderna människan hamnar i sedan hon gjort upp med Gud, kungen, patriarkatet och alla andra mytiska auktoriteter.

Allt utspelar sig i Henriks dröm. Fadern har upphöjts till kung och fästnöm Mania har visat sig vara en hora. I ett försök att ställa saker tillrätta och göra Mania oskuldsfull igen, vill kungen anordna en helig, religiös vigsel mellan Henrik och Mania. Henrik accepterar först idén men finner den sedan lite löjlig. Inspirerad av ett fyllto med nyktra tankar väljer han att störa fadern och utropar sig själv till kung. I samma veva slänger han ut kyrkan. Den nye kungen, befriad från alla vidskepligheter, proklamerar så att han ämnar viga sig själv med Mania. Att hon inte är någon hora avgör han och ingen annan. Denna makt att själv bestämma allt visar sig emellertid svårhanterlig...

Problematisering

Det här är inget avståndstagande från tillvarons avmystifiering, det är en problematisering av den. Vi ska inte tro att vi genom att göra oss av med vidskepliga och traditionella auktoriteter blir herrar över oss själva, menar Gombrowicz. Våra jag stöts och blöts i mötet med andra människor. Så fort vi talar med andra bär det iväg och man vet aldrig var det slutar. Den enskilda människan kan inte styra sig själv, inte ens som diktator. Hon är en del av en ständigt föränderlig form – den mellanmännliga.

Denna problematik var inte ny ens då Gombrowicz skrev pjäsen 1946, ändå känns *Vigseln* förunderligt aktuell, liksom många andra modernistiska klassiker. Man kan fråga sig varför. Kanske är det så att modernismen nu uppfattas som en avslutad epok och att det därför upplevs som spännande att för första gången se den på håll.

Nietzsche

En mer sociologiskt orienterad förklaring skulle kunna ta som utgångspunkt iakttagelsen att förändringar inte slår genom samtidigt överallt – Nietzsche var för tidigt ute. Gud dog inte knall och fall utan långsamt som en operahjälte.

De existentiella frågeställningar som gav den kulturella eliten ängest vid tiden för *Vigseln* s tillblivelse, har stillsamt men bestämt sipprat ner genom samhället. Nu är de giltiga för en större massa än någonsin och ovanpå detta ser vi de övre skiktens uppsmärta kring sekulariseringen yttersta frontlinje: avmystifieringen och uppluckningen av könsrollerna. Därför comeback för Gombrowicz.

Den uppgift vi har framför oss är att skapa en kultur som gör det uthärdligt för människor att leva med en nykter syn på tillvaron – så de inte faller tillbaka i barnslig gudstro eller förstörelselusta.

PETER ELMUND